

HAC MOTİVASYONLARI ÖLÇEĞİ

Faruk KARACA

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, fkaraca@atauni.edu.tr

ÖZET

İnanan bireyi şuurunda Tanrı'yla buluşturan ibadetler dinden dine farklılık arz etse de ibadet içermeyen hiçbir din yoktur. Bedeni ve mali boyutları bulunan ibadetlerin temel işlevi, dindarın şuurunu inandığı varlıkla doldurmaktır. Hac ibadeti farklı yer, zaman ve özelliklerde olsa da birçok dinde bulunan ibadetlerden biridir. İslami hac ise diğer dinlerdeki hacdan birçok özelliğiyle farklılık arz etmektedir. İslami ibadetler içinde hem mal hem de bedensel boyutu içinde barındıran tek ibadet olması yanında sembolik anlam ve işlerin en bol olduğu, icracısına dini bir unvan kazandıran hac ibadeti tekil bir ibadet olmanın yanı sıra bir tür ibadet seti özelliği taşımaktadır. Zira görece uzun bir zaman dilimine yayılan hac ibadeti esnasında diğer dini pratiklerin (namaz, kurban, sadaka) birçoğu icra edilmeye devam ettiği gibi, hatıralarla dolu kutsanmış mekanlarda kutsanmış zamanlarda milyonlarca insanla birlikte aynı şeyi yapıyor olmak ibadet psikolojisini önemli derecede etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır. Tebliğde İslami hac ibadeti için niyet edip irade ortaya koyan bireylerin hac motivasyonları ve yaptıkları hazırlıkları ölçmek için geliştirilen "Hac Motivasyonları Ölçeği" tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hac, Motivasyon, Ölçek

GİRİŞ

Bütün dini gelenekler bünyesinde birtakım uygulama ve etkinliklere yer vermiştir. Ritüel boyutu da olan bu etkinliklerin temel amacı inanan insanın şuurunda inandığı varlığı aktif hale getirmek ve bu aktivasyonun sürekliliğini sağlamaktır. Dua, namaz, oruç, kurban, gibi değişik şekillerde icra edilen dini ibadet ve törenler dini hayatın temel unsurlarının başında gelmektedir. Dinlerin belirlediği ibadetleri icra etmedeki gayret, dikkat ve devamlılık bireyin dindarlığının göstergesi olarak değerlendirildiği gibi, (Hökekelki, 2010: 53) dini gelişim için ondan daha önemli olan adanmışlığının da temel göstergesidir.

İbadet kavramı sözlükte Tanrı'ya yönelik saygı, tapınma ve buyrukları yerine getirme gibi anlamlara gelmekte olup (TDK Sözlük, 1988:671), terim olarak Allah'a yakınlaşmak amacıyla icra edilen davranışlar anlamına gelmektedir. (Peker, 2000: 113). İbadet kavramı genel olarak "kutsal zaman ve mekanlara saygı" "dünya düzeni ve Tanrı'nın iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler" ve "belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler" gibi çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini ifade etmektedir. (Hökekelki, 1993: 233). İbadet kavramı, formel (biçimsel unsurları olan) ve informel (biçim unsuru bulunmayan, serbest) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Belli bir zamanı, mekânı, rüknü, miktarı ve şekilsel özellikleri bulunan ve bizzat Tanrı tarafından vazedililip tavsiye edilen davranışlara "formel ibadet" denirken, üzerine niyet faktörü Allah rızası için yapılan veya yapılmayan davranışlar "informel ibadet" olarak tanımlanmaktadır. (Karaca, 2015: 145).

Dini gelişim ömür boyu devam eden uzun soluklu bir süreç olup, onu istikamette tutan ve ilerlemesini sağlayan ibadetlerdir. Zira ibadetler vasıtasıyla ilerlemekte, onlar vasıtasıyla inanılan Varlığın şura taşınması sonucunda dinin diğer ilke ve prensipleri de hayata geçme şansına kavuşmaktadır. Dini hayatı besleyen temel güç kaynaklarını ibadetler oluşturduğu için ibadete başvurmayan hiçbir din yoktur (Peker, 2000: 113).

Formel ibadetlerin her birinin değişik şart ve özellikleri bulunmaktadır. Onlar içerisinde zaman, mekan, rükün, sıra ve sembolik anlamların en bol olduğu ibadet hac ibadetidir. Kendine özgü bir atmosfer ve ambiansa sahip olan hac ibadeti, icracısında üst düzey farkındalık ve coşkunluk üretme potansiyeline sahiptir. Hac ibadetinin bu potansiyeli, sadece atmosfer ve ambiyansla ilgili olmayıp, zamanı ve mekanının kutsanmış olması ve peygamberi hatıralarla dolu bir ortamda icra edilmesiyle de

ilişkilidir. Zira ibadetin temel rüknü olan tavaf, Allah'ın evi olarak nitelendirilen Kabe etrafında icra edilmekte olup, Sefa ve Merve tepeleri Hz. İbrahim ve Hacer'in hatıralarını tazelemekte, Arafat, Mina, ve Müzdelife Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hatıralarını canlandırmakla birlikte haccın diğer rükünlerini oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin ömrünün bir kısmının geçtiği ve önemli savaşlara mekan olan Medine şehri de özellikle Ravza-i Mutahhara ziyareti amacıyla hacıların yoğun ilgisine mazhar olmakta, hatta hacılar kendilerini Hz. Peygamberin misafiri olarak algılamaktadır. (Karaca, 2017). Hac ibadetinin milyonlara varan bir kalabalıkla icra edilmesi ise grubun birey üzerindeki etkisiyle (Kağıtçıbaşı; 1996) birlikte duygusal coşkunuğu artırmakta ve bireyin ibadete motivasyonunu kolaylaştırmaktadır.

Hac ibadetinin bir ibadet seti olma özelliğinin dışında İslami ibadetler içinde Müslümanlar hiçbir ibadete hac kadar psikolojik hazırlık yapmamaktadır. Zira hac için irade ortaya koyan Müslümanların büyük çoğunluğu hacca gideceği kesinleştikten sonra önemli bir hazırlık süreci içine girmekte ve bu ibadete önemli bir dönüşüm (yeniden dini doğuş) misyonu yüklemektedir. Manevi hayatlarındaki tatminsizlikten olsa gerektir ki, maddi durumu elverişli olmayan Müslümanlar bile borçlanarak hacca gitmek istemekte, bu ibadeti icra ettiği zaman önemli bir dini görevi yerine getirmiş olmakla birlikte bir tür "dini tamamlanmışlık" elde edeceği ümidiyle hac ibadetine önemli bir psikolojik yatırım yapmaktadır. Bütün bunlar hac için önemli bir motivasyon oluşturmakta ve hacca yüklenen "dini tamamlanmışlık" misyonu ve hacle birlikte elde edilen "hacı ünvanı" ibadet sonrası da hacı korumaya yönelik bir motivasyon oluşturarak hac ibadetinin etkilerini yüksek seviyelere çıkabilmektedir.

Türkçe din psikolojisi literatüründe hac ibadetiyle ilgili sınırlı da olsa bazı teorik ve tecrübi çalışmalar yapılsa da (Bayyigit, 1998; Onay, 2006; Koç, 2013a,b; Şahin, 2006; Yalçınkaya, 2011; Şen, 2003; Doğan, 2010; Karaca, 2012; 2016a, 2016b, 2017, 2018a, 2018b) bireyleri bu ibadete yönelten motivasyonları ölçebilecek bir ölçek bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı ise bu alandaki boşluğu doldurabilecek bir ölçek geliştirmektir.

YÖNTEM

a) Ölçek Maddelerinin Belirlenmesi

HMÖ'nün geliştirilmesi sürecinde genel olarak , "(1) problemi tanımlama", "(2) madde havuzu oluşturma", "(3) uzman görüşü alma" ve "(4) ön uygulama yapma" dan ibaret dört aşama belirlenmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili olarak yapılarına diğer çalışmalardan yararlanılarak problem taraması yapılmış ve madde havuzu oluşturulması aşamasına geçilerek 18 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan maddeler alanda çalışan uzman görüşüne sunulmuş ve alınan dönütler doğrultusunda maddeler revizyondan geçirilmiştir. Son şekli verilen ölçek formu, daha önce, hac ibadeti icra etmiş olan 30 kişilik bir popülasyona uygulanarak pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama sonucunda anlaşılma gücüne olan sorularda gerekli ifade değişiklikleri yapılmıştır.

b) Araştırma grubu

Seçkili örnekleme tekniği kullanılan çalışmada daha önce en az bir kere hac ibadeti icra eden bireylerden yararlanılmış ve ülkemizin değişik illerinde ikamet eden 250 kişiye uygulama yapılmıştır.

c) Uygulama ve İşlem

Uygulamaların bir kısmı yüz yüze, bir kısmı ise internet aracılığıyla olmak üzere yukarıda bahsedilen popülasyona gönüllülük esasına dayalı olarak uygulama gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık on dakika süren uygulamalar sonucunda %67,4'si erkek ve %32,6'sı bayandan oluşan 215 form analize tabi tutulmuştur.

GEÇERLİK ÇALIŞMASI

a) Açıklayıcı Faktör Analizi

HMÖ'nün yapı geçerliliğini sağlamak için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Uygulanan KMO and Barlett's test sonuçlarının (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=,787, $\chi^2=288,982$, $df=28$, $p<.001$) elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğunu ortaya koymuştur. Daha sonra Varimax rotasyonu kullanılarak faktör analizi gerçekleştirilmiş ve bu analize

göre ölçekte özdeğerleri 1’den büyük 2 temel faktör tespit edilmiştir. Varyansın 34.99’ünü oluşturan birinci faktöre “Hac Hazırlıkları”, %13.88’ini oluşturan ikinci faktöre “Hac Motivasyonları” ismi verilmiştir. Böylece varyansın %48,87’sini açıklayan ve toplam 8 maddeden oluşan ölçek oluşmuştur. (Bkz. Tablo 1.

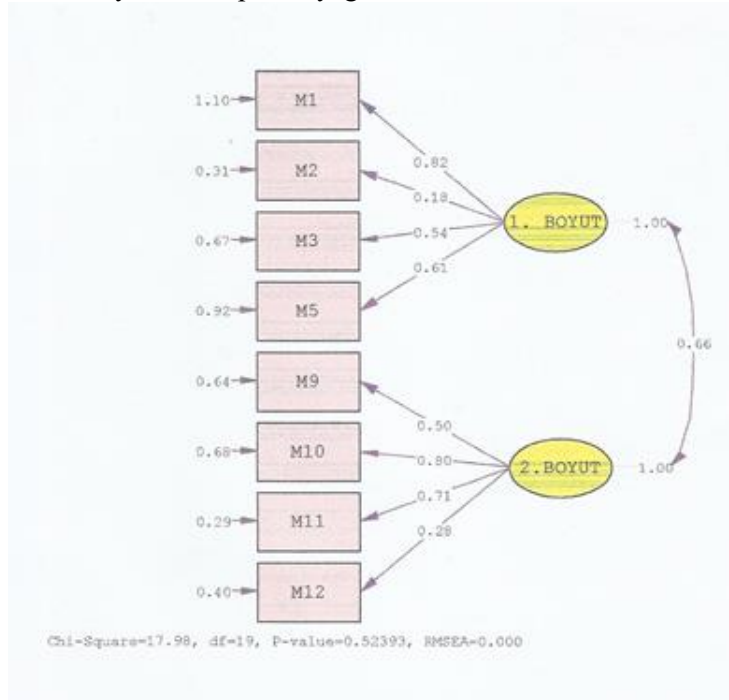
Tablo 1: HMO Faktör Yükleri ve Ölçek Maddeleri

Maddeler	Faktörler	
	1	2
10 Hacca gideceğim belli olduktan sonra eskisinden daha çok ibadet yaparak Allah’ın evine gitmek için hazırlandım.	,836	,064
11 Hacca gitmeden önce ruhsal açıdan ona hazırlanmaya çalıştım.	,750	,297
9 Hacca gideceğim belli olduktan sonra hacla ilgili kitaplar okudum/daha önce gidenlerden bilgi aldım.	,653	,125
12 Hacca gitmeden önce yakınlarımla/arkadaşlarımla tek tek görüşerek helallik istedim.	,542	,136
3 Hacca gitme kararı almamda kutsal toprakları görme arzum etkili oldu.	,069	,767
5 Hacca gitme kararı almamda günahlarımdan temizlenme arzum etkili oldu.	,145	,695
1 Dini hayatımda yeni bir sayfa açmak için hacca gitmeye karar verdim.	,332	,586
2 Dinen farz olduğu için hacca gidiyorum	,095	,492

b) Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan iki faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde anlamlı olduğu gözlemlenmiş, bu değerlerden hareketle oluşturulan model ve gözlemlenen veri arasındaki uyumun Şekil 1’de görüldüğü gibi makul sınırlar arasında olduğu ve önerilen modelin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği görülmüştür.

Şekil 1: Modele ilişkin faktör yükleri ve path diyagramı

($\chi^2 = 17.98$, $df = 19$, χ^2 / df oranı=1,24, RMSEA= .000, S- RMR= .038, GFI= .98, CFI= 1.00, AGFI= .96, NFI= .96 ve NNFI= 1.00

Hac Motivasyonları Ölçeğinin geçerliliği iç tutarlılık katsayıları açısından da incelenmiş, toplam-madde korelasyonlarının (sırasıyla ,66^{**}, ,71^{**}, ,47^{**}, ,56^{**}, ,56^{**}, ,59^{**}, ,67^{**}, ,37^{**}) tamamının olumlu yönde $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Hac Motivasyonları Ölçeğinin güvenilirlik analizleri ile ilgili olarak homojenlik endeksi ve split half (yarıya bölme) tekniklerinden yararlanılmıştır. Geliştirilen ölçek için hesaplanan Cronbach's alpha katsayısı $\alpha=,72$ olup, yarıya bölme tekniği (Split-half) ile elde edilen korelasyon katsayısı ,76 olarak hesaplanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Hac ibadeti İslam dinin dört temel ibadetinden biri olarak önemli bir yere ve işleve sahiptir. Sadece ülkemiz Müslümanlarından ayıları her geçen yıl artan bir kalabalık hac için müracaat etmek ve yaklaşık on yıl sıra beklemektedir. Müslümanlar diğer hiçbir ibadete hac kadar hazırlık yapmamakta, belki de ona motive oldukları kadar diğer ibadetlere motive olamamaktadır. Özellikle son dönemlerde Türkçe din psikolojisi literatüründe sayıları az da olsa bilimsel çalışmalar rastlanmaktadır. Ancak hac ibadetine yönelik gerek motivasyon gerekse gerekse diğer yaşantıları ölçebilecek işlevsel değerde ölçekler yeni yeni geliştirilmeye başlanmış olup, literatürde hac motivasyonlarını ölçebilecek herhangi bir ölçek bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada geliştirilen ölçekle ilgili yapılan psikometrik analizler topluca değerlendirildiğinde; ölçek için açıklanan varyansın yüksek olduğu, uygulanan açımlayıcı faktör analizinin doğrulayıcı faktör analiziyle desteklendiği ve güvenilirlik analizlerinin de yeterli seviye skorlar ürettiği görülmüş olup, ölçeğin konuyla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda kullanılabilir yeterli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Bayyığıt, M. Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
2. Büyüköztürk, Şener, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorumu*, Pegem Akademi, Ankara 2010.
3. Doğan, E.B. Hacı Adaylarına Verilen Eğitim Seminerlerinin Yeterliliği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Çalışması, 2010.
4. Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
5. Kağıtçıbaşı, Ç., *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul, 1996.
6. Karaca, F. Psikolojik Perspektiften Hac, Bütün Yönleriyle Hac Sempozyumu, İstanbul, İSAV,23-25 Kasım 2012.
7. Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset, Trabzon, 2015.
8. Karaca, Faruk, Karaca Umre Motivasyonları ve Etkileri Ölçeği, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016a, 11, 7, 315-330.
9. Karaca, Faruk, Umre Yaşantıları Ölçeği, *Sosyal Bilimlerde Stratejik Araştırmalar*, Ed: Ö. Kürşad Tüfekçi, Strategic Research Academy, 2016b, s. 247-258.
10. Karaca, Faruk, Umre İbadetinin Bireysel Çıktıları Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası Türk Coğrafyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı Ed: Halil Adıyaman, Akademia Publishing, Kütahya, 2018a, 133-141.
11. Karaca, Faruk, Hac Etkileri Ölçeği, *Din, Değerler ve Sağlık*, Ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2107, 555-566.
12. Karaca, Faruk, Hac Yaşantıları Ölçeği, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu, Tam Metinler Kitabı*, Ed. Ender Eyupoğlu, Sami Baskın, e-kitap, 2018b, s. 1483-1494
13. Koç, Mustafa, Hac Psikolojisi I: İngiltereli Türk Diaspora Hacıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013-1, XV, 27, 49-74
14. Koç, Mustafa, Hac Psikolojisi II: İngiltereli Türk Diaspora Hacıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013-2, XV, 28, 193-222.
15. Onay, A. Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 14, 1-23.
16. Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.
17. Şahin, H. Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi*, 2006.
18. Şen, N. Hac İbadetinin Psiko-sosyal Değeri, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Çalışması*, 2003.
19. Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988

20.Yalçinkaya, E. Hac Psikolojisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y.
Lisans Tezi, 2011.